

BEDREDDİN MUHAMMED EL-İSTANBULÎ'NİN TESLÎS-İ ZÂVİYE (AÇIYI ÜÇE BÖLME) ve TESBÎ'-İ DA'İRE (DAİREYİ YEDİYE BÖLME) RİSALELERİ

Mustafa Kaçar & Atilla Bir***

Geometri tarihinde önemli bir yer tutan herhangi bir açının üç ve dairenin yedi eşit parçaya bölünmesi problemi, Osmanlı öncesi İslam geometrisinde olduğu kadar Osmanlı döneminde de birçok bilim adamının ilgisini çekmiştir. Bu konuda daha önce *Düşünen Siyaset* dergisinde yayınlanan makalemizde Osmanlı alimlerinin 19. Yüzyılın hemen başlarında Mühendishane-i berri-i Hümayun ve Mühendishane-i Bahri Humayun hocalarının bu konudaki çalışmalarını ve çözüm önerilerini ele alarak incelemiştik.¹ Burada ise son yıllarda Osmanlı bilimini birçok yönüyle belirlemeye yönelik olarak hazırlanan Osmanlı bilimi literatürü tarihi serisinden çıkan Matematik Literatürü Tarihi'nde² tespit ettiğimiz bir yazma bu konudaki ilgiyi 18. yüzyılın başlarına kadar götürmemizi sağlamıştır.

Dönemin önde gelen matematikçilerinden olan Bedreddin el-İstanbulî, bir açının üçe ve bir dairenin yediye bölünmesi meselesine dair hazırlamış olduğu iki risalesi ilk defa burada ele alınacak ve yorumlanacaktır. Tek nüsha olan bu risaleler bugün Kahire'deki Dar al-Kutub'te bulunmaktadır.³

Bedreddin Muhammed b. Esad el-Yanyavî el İstanbulî

18. Yüzyılın ilk yarısında yaşayan Osmanlı matematikçilerinden biri olan Bedreddin Muhammed meşhur Osmanlı alimlerinden Yanyalı Esad Efendi'nin oğludur. Doğum tarihi ve eğitim hayatı hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.

* Doç. Dr., İÜ. Edebiyat Fakültesi Bilim Tarihi Anabilim Dalı. E.posta: mkaçar_99@yahoo.com

** Prof. Dr., İTÜ. Elektrik Elektronik Fakültesi Kontrol Mühendisliği Bölümü. E.posta: abir@elk.itu.edu.tr

¹ Mustafa Kaçar, Atilla Bir ve Mahmut Kayral, "Osmanlılarda 'Teslis-i Zaviye' (Açıyı Üçe Bölme) Meselesi", *Düşünen Siyaset*, sayı 16, Bilim Tarihi özel sayısı, Ankara Nisan 2002, s. 161-177.

² E. İhsanoğlu, R. Şeşen ve Cevat İzgi, *Osmanlı Matematik Literatürü Tarihi (OMLT)* 2. cilt, ed. E. İhsanoğlu, IRCICA yay. İstanbul 1999,

³ Dar al- Kutub, Mustafa Fazıl Riyaza, nr. 41/7 ve 41/8'de bulunan bu risalelerin birer kopyası, ricamız üzerine bir Kahire seyahati sırasında Prof. Dr. Ekmeleddin İhsanoğlu tarafından bizzat kütüphaneden alınarak İstanbul'a getirilmiş ve tarafımıza verilmiştir. Kendisine bu yardımlarında dolayı teşekkürü borç biliriz. Ayrıca, metnin tercümesini kontrol eden ve düzeltmeler öneren Doç.Dr. Ali Güzelyüz'e teşekkür ederiz.

Sadece *Osmanlı Müellifleri*'nde Bedreddin Muhammed'in hesap, geometri, zaman belirleme ve optik konularında eserler vermiş olduğu kayıtlıdır.⁴

Babası Esad Efendi, Yanya'da doğmuş, ilk eğitimini doğup büyüdüğü Yanya'da tamamlamış, bu sırada Yanya müftüsünden Arapça öğrenirken, Yunanca'yı da öğrenmeyi ihmal etmemiştir. 1687'de İstanbul'a gelmiş olan Esad Efendi, burada medrese tahsiline devam etmiş ve Aksekilizade İbrahim Efendi'den üstün derece ile icazet almıştır.⁵

Bedreddin Efendi muhtemelen babasından tahsil görmüş ve daha sonra İstanbul dışında ve belki de Kahire'de bulunmuştur.⁶ Matematikle ilgili sadece üç eseri günümüze kadar ulaşmıştır. Bunlardan ilki, İstanbul Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nde (Beyazıt Umumi nr: 9787) bulunan ve 1136/1723 yılında telif etmiş olduğu Öklid geometrisinin bazı meselerinin şerhini ihtiva eden *Şarh Ba'zı al-Makalat al-Uklidisiyya* adlı Arapça eseridir. Osmanlı döneminde Öklid geometrisi üzerine yazılan önemli bir eserdir. Mukaddimesinde Bedreddin Muhammed Efendi, bütün açılar üçe, daireleri yediye, yayları altıya böldüğünü, kendi zamanına kadar halledilemeyen pekçok geometri problemini çözdüğünü iddia etmektedir.⁷

Diğer iki kısa risalesi Kahire Dar al-Kutub'te bulunmaktadır ve yine açıların üçe, dairelerin yediye bölünmesiyle ilgilidir. Bedreddin Muhammed, bu iki risaleyi iki gün arayla kaleme almıştır. *Kitab Taslis al-zâviya ve tasb'i al-da'ira* (Açıyı üçe bölme ve daireyi yediye bölme) adlı birinci risalesini 23 Cemaziyelevvel 1153/ 16 Ağustos 1740 Çarşamba günü ve *Kitab amal li'l-sub'u ve gayriha min zavati'l-ızla' al-kesire* adlı (Dairede yedigen ve diğer çokgenlerin yapımı) risalesini ise 25 Cemaziyelevel 1153/18 Ağustos 1740 Perşembe günü yazmıştır.

Bu çalışmada, Bedreddin Efendi'nin Dar al Kutub'teki iki risalesi, günümüz matematik diliyle yorumlanmış; yazmaların faksimileleri, daktilo edilmiş Araçta metinleri ekte verilmiştir.

Bedreddin Muhammed'in teslis-i zaviye konusundaki ilk çalışması

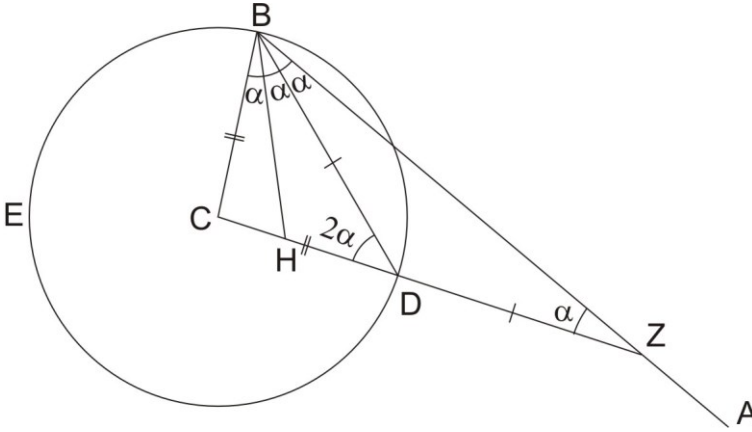
1723 tarihli *Şarh Ba'zı al-Makalat al-Uklidisiyya* adlı Arapça eserinin 256. varlığında "Naran n'amal kısm zaviyat bi salasa aksam mutasaviyat" başlığı ile verilmiştir.

⁴ OMLT, c. 1, s. 178-179.

⁵ Esad Efendi'nin tahsil hayatı ve görevleri hakkında geniş bilgi için bk. Mahmut Kaya, "XVIII. Yüzyılda Grekçe'den Yapılan Tercüme ve Esad Efendi'nin Fizika Tercümesi Üzerine Bazı Tespitler", *Felsefe Arkivi*, sayı 28, İÜ. Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1991, s. 183-192.

⁶ Adındaki İstanbul mahlası onun İstanbul dışında bu lakapla tanındığına delalet eder.

⁷ Eserin Nesih hatla yazılmış ve 66 varaklık bu eserin çizimleri sayfa kenarlarındadır. OMLT, c. 1, s. 179.

Şekil 1 Bir açının üç eşit parçaya bölünmesi ile ilgili 1723 tarihli çözüm⁸

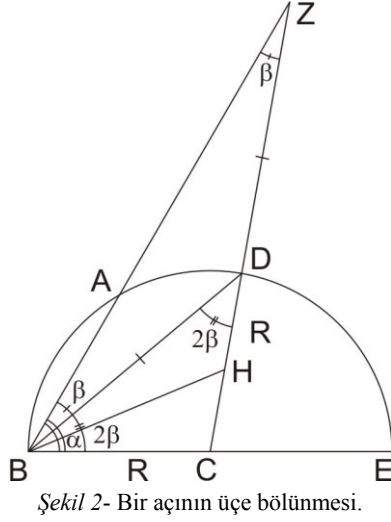
Üç bölme istediğimiz bir ABC açısını göz önünde bulunduralım. Merkezi C de, CB yarıçaplı BDE daireini çizelim. Bir cetvelin kenarını C noktasının üzerine koyalım, cetveli C noktası etrafında öyle çevirelim ki cetvelin daireyi kestiği D noktasında, BD kirişinin uzunluğu cetvelin AB doğrusunu kestiği Z noktasına uzaklığı DZ 'ye eşit olsun ($\overline{DB} = \overline{DZ}$). Bu durumda BDZ üçgeni dışındaki BDC açısı DZB ve BDZ açılarının toplamına eşit olur. Ancak DBZ ve DZB açıları, DBC üçgeni ikizkenar olduğundan eşittir. Buna göre BDC açısı DBZ açısının iki katına eşittir. Ancak kenarları C merkezli dairenin yarıçapına eşit ikizkenar BCD üçgeninde CBD açısı CDB açısına eşittir. Şu halde, eğer CBD açısı BH doğrusu ile ikiye bölünürse CBA açısı $CBH = HBD = DBZ$ şeklinde üç eşit açığa bölünmüş olur.

Bedreddin Muhammed'in açının üçe ve dairenin yediye bölünmesiyle ilgili ilk müstakil eseri: *Kitab Taslis al-Zâviya ve Tasb'i al-Da'ira*

1-Bir açının üçe bölünmesi

$\widehat{ABC} = \alpha$ açısı verilmiş olsun (Şekil 2). \overline{AB} 'yi kiriş kabul eden ve merkezi C olan $\overline{CB} = R$ yarıçaplı bir BAE dairei çizilir. Daire üzerinde öyle bir D noktası bulunur ki, CD ve BA doğruları çizilip uzatıldığında Z kesişme noktası için $\overline{DB} = \overline{DZ}$ ilişkisi geçerli olsun. Bu durumda $\widehat{DZB} = \beta = \alpha/3$ 'tür.

⁸ Özgün metin ve çizimdeki harfler korunmuş ancak anlaşılabilirliği sağlamak için açılar Yunan alfabesiyle işaretlenmiştir.

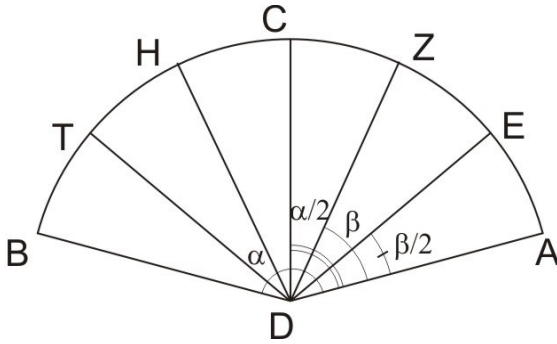
Tanıtı:

Çizim gereği $\overline{DB} = \overline{DZ}$ olduğundan BZD bir ikizkenar üçgendir ve $\widehat{DZB} = \widehat{BZD} = \beta$ özelliği geçerlidir. Bu üçgenin dış açısı $\widehat{BDC} = 2\beta$ 'dir. Ancak $\overline{CB} = \overline{CD} = R$ olduğundan BDC üçgeni de bir ikizkenar üçgendir ve $\widehat{DBC} = \widehat{BCD} = 2\beta$ 'dir. Şu halde

$$\widehat{ABC} = \widehat{ABD} + \widehat{DBC} = \beta + 2\beta = 3\beta = \alpha \text{ ilişkisi geçerlidir } \blacktriangle.$$

Eğer $\widehat{ABD} = \alpha$ açısı (Şekil 3) bir geniş açı ise ($90^\circ < \alpha < 180^\circ$), α açısı önce bilinegelen yöntemlerle ikiye bölünür ve yukarıdaki işlemler $\widehat{ADC} = \widehat{CDB} = \alpha/2$ 'ye uygulanarak $\widehat{ADE} = \widehat{EDZ} = \widehat{ZDC} = \beta/2$ bulunur. Bu açıların iki katı aranan

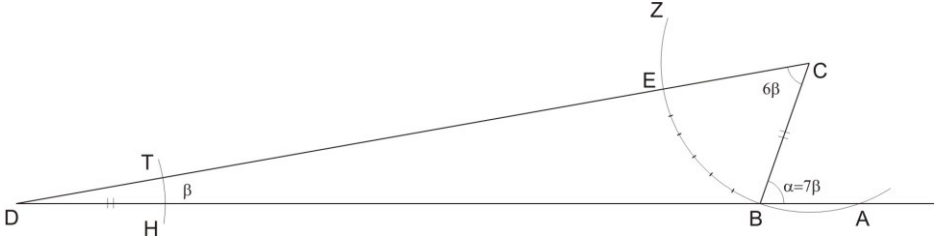
$$\widehat{ADZ} = \widehat{ZDH} = \widehat{HDB} = \beta \text{ açısını verir.}$$

Şekil 3- Bir geniş açının ($90^\circ < \alpha < 180^\circ$) üçe bölünmesi.

2-Bir açının yedi eşit parçaya bölünmesi

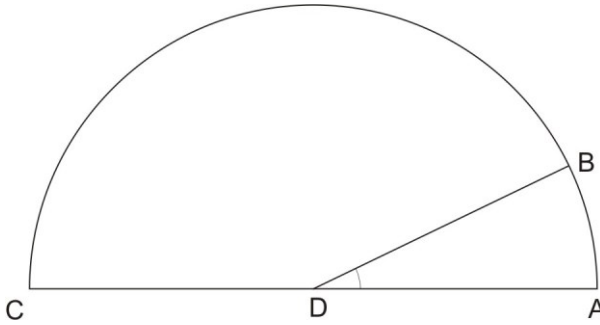
Bölünmek istenen herhangi bir ABC açısı verilmiş olsun (Şekil 4). Merkezi C olmak üzere CB yarıçaplı bir BEZ yayı çizilir. Açının AB kenarı açının geniş açı tarafına doğru uzatılır. Bir cetvelin kenarı sabit C noktasından geçecek şekilde yerleştirilir. Cetvel C noktası etrafında çevrilerek AB doğrusu ile herhangi bir D noktasında kesiştirilir. D noktası merkez ve $\overline{DH} = \overline{BC}$ yarıçap olmak üzere Bir HT yayı çizilir. HT yayı bir pergelle altı kez BEZ yayının üzerine taşındığında E noktası elde edilir. Bu durumda $CETD$ hattı cetvelin kenarında bir doğru üzerinde yer almalıdır. Bu işlem, yukarıda anlatılan durum gerçekleşinceye kadar tekrarlanır. Koşulun gerçekleşmesi halinde, $\widehat{HDT} = \beta$ olmak üzere, $\widehat{BCE} = 6.\widehat{HDT} = 6\beta$ ve BDC üçgeninin dış açısı $\widehat{ABC} = \alpha = \widehat{BCE} + \widehat{HDT} = 6\beta + \beta = 7\beta$ ya da $\beta = \alpha / 7$ elde edilmiş olur.

Şekil 4 – Bir açının yedi eşit parçaya bölünmesi.

3-Bir dairenin yarısını yedi eşit parçaya bölme

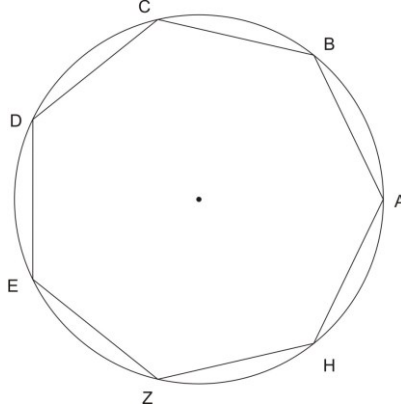
Bir dairenin yarısı ABC verilmiş olsun (Şekil 5). Bir önceki yöntemden yararlanarak Şekil 4'te olduğu gibi $\widehat{ABC} = 90^\circ$ alınır ve $\widehat{HDT} = \widehat{ABC} / 7 = 90^\circ \cong 12^\circ,857$ açısı elde edilir. Bu açının iki katı $2.\widehat{HDT} = 180^\circ / 7 \cong 25^\circ,717$ açısı, yay yöntemi kullanılarak pergelle Şekil 5'e taşınır. Bu durumda $\widehat{ADB} = 2.\widehat{HDT} = 180^\circ / 7$ bir dairenin yarısını yedi eşit parçaya bölen açı olarak elde edilir.

Şekil 5- Bir yarı daireyi yedi eşit parçaya bölen açı.

4-Bir tam dairenin yedi eşit parçaya bölünmesi (1.yöntem)

Bir tam daire yedi eşit parçaya bölmek için \widehat{ADB} açısının (Şekil 5) iki katı pergelle yay yöntemi kullanılarak alınır ve $2.\widehat{ADB}=360^\circ/7 \cong 51^\circ,42857$ elde edilir. Bu açı Şekil 6'daki daireye taşınırsa $AB=BC=CD=DE=EF=ZH=360^\circ,42857$ özellikli $ABCDEZH$ eşkenar yedigen elde edilir.

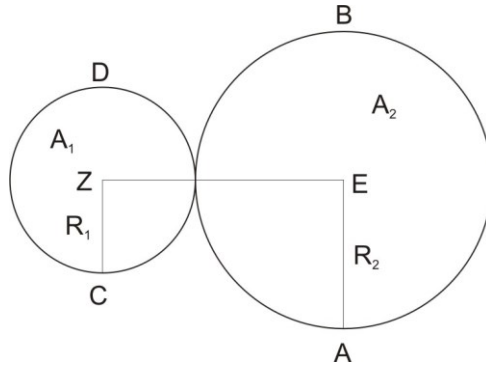
Şekil 6- Eşkenar yedigen.

Bedreddin Muhammed'in daireye teğet yedigen ve diğer çokgenlerin çizilmesiyle ilgili risalesi: *Kitab Amal li'l-Sub'u ve gayriha min zavati'l-ızzla' al-kesire*

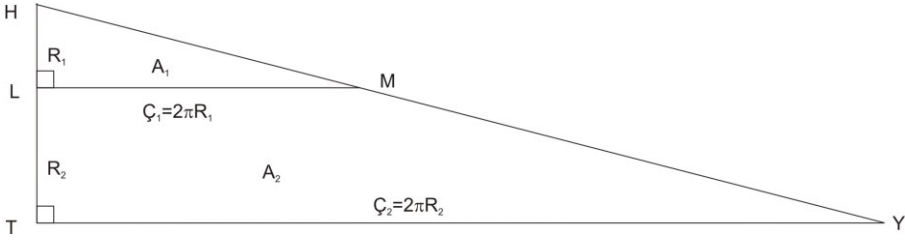
1-“Herhangi iki dairede alanların oranı yarıçap ve çevrelerin oranının karesine eşittir”.

Tanıtı:

Merkezi Z , yarıçapı $\overline{ZC} = R_1$ olan CD ve merkezi E , yarıçapı $\overline{EA} = R_2$ olan AB daireleri verilmiş olsun (Şekil 7)

Şekil 7- Z ve E merkezli, $\overline{ZC} = R_1$ ve $\overline{EA} = R_2$ yarıçaplı CD ve AB daireleri.

Şekil 8- Daire yarıçapları, çevreleri ve alanları arasındaki ilişkiyi belirleyen dik üçgenler.

Şekil 8’de görüldüğü gibi $\overline{HL} = \overline{ZC} = R_1$, $\overline{HT} = \overline{EA} = R_2$ ve $\overline{LM} = \overline{CD}$ daireleri \overline{LM} ve \overline{TY} paralel olmak üzere iki üçgen çizilirse, benzer dik üçgenlerden

$$\frac{\overline{HL}}{\overline{HT}} = \frac{\overline{LM}}{\overline{TY}} = \frac{R_1}{R_2}$$

ilişkisi yazılabilir.

$$HLM \text{ üçgeninin alanı: } A_1 = \frac{\overline{HL} \cdot \overline{LM}}{2} = \pi \cdot R_1^2 = CD \text{ dairesinin alanıdır,}$$

$$HTY \text{ üçgeninin alanı: } A_2 = \frac{\overline{HT} \cdot \overline{TY}}{2} = \pi \cdot R_2^2 = AB \text{ dairesinin alanıdır.}$$

Buna göre daire alanlarının oranı yarıçap ve çevrelerin oranının karesine eşittir:

$$\frac{A_1}{A_2} = \frac{\overline{HL} \cdot \overline{LM}}{\overline{HT} \cdot \overline{TY}} = \left(\frac{\overline{HL}}{\overline{HT}} \right)^2 = \left(\frac{\overline{LM}}{\overline{TY}} \right)^2 = \left(\frac{2\pi \cdot R_1}{2\pi \cdot R_2} \right)^2 = \left(\frac{\overline{Ç_1}}{\overline{Ç_2}} \right)^2 = \left(\frac{R_1}{R_2} \right)^2.$$

2-Bir daireye teğet, kenar ve merkez açıları eşit bir çokgenin çizimi.

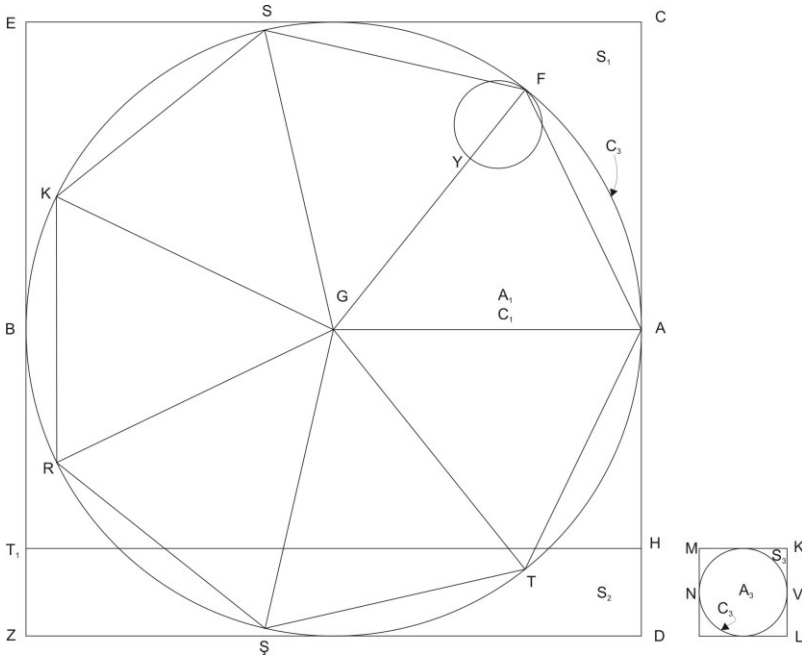
Bir $CDZE$ karesine içten teğet AB daireleri çizilir (Şekil 8a). Karenin CD kenarında

$$\overline{DH} = \frac{\overline{CD}}{7}$$

olacak şekilde H noktası belirlenir. Karenin EZ kenarı üzerinde T noktasını $\overline{TZ} = \overline{HD}$ alalım ve TH noktalarını birleştirelim. Buna göre

$$(\overline{HDZT} \text{ dikdörtgen alanı}) / (\overline{CDZE} \text{ kare alanı}) = S_2/S_1 = 1/7$$

olur.

Şekil 9 (a) – Bir daireye teğet eşkenar bir yedigenin çizimi (2. yöntem).

(b)–Yuvarlanan dairenin çizimi

Şekil 8b'de görüldüğü gibi, $\overline{KM} = \overline{DH}$ olmak üzere, LKM karesi çizilir. Eğer LKM karesinin alanı S_3 ise

$$S_3 = S_2/7 = (S_1/7)/7 = S_1/7^2$$

ilişkileri geçerlidir. LKM karesine içten teğet VN dairesi çizilir. VN dairesi alanı A_3 ve AB dairesi alanı A_1 için de benzer $A_3 = A_1 / 7^2$ ilişkisi geçerlidir.

Önceki teoremden VN dairesi çevresi ζ_3 ve AB dairesi çevresi ζ_1 için

$$\frac{A_3}{A_1} = \left(\frac{\zeta_3}{\zeta_1}\right)^2 = \frac{1}{7^2} \quad \text{yada } \zeta_3 = \zeta_1 / 7 \text{ ilişkisi yazılabilir.}$$

Eğer VN dairesine eşdeğer bir FY dairesi, örneğin F noktası AB dairesine teğet olacak şekilde yerleştirilir ve FY dairesi, AB dairesine içten teğet kalacak şekilde bir tur yuvarlanırsa, FY dairesindeki F noktası AB dairesine tekrar temas ettiği A noktasında, AF yayı FY dairesi çevresi ζ_3 'e eşit olur. Ancak $\zeta_3 = \zeta_1 / 7$ ilişkisi nedeniyle, $AF = (\text{AB dairesi çevresi})/7 = \zeta_1/7$ gerçekleşmiş olur.

Eğer AB dairesinin merkezi G ise AG ve FG doğruları çizilir. $\widehat{FGS}, \widehat{SGK}, \widehat{KGR}, \widehat{RGŞ}, \widehat{ŞGT}$ ve \widehat{TGA} açılarının herbiri \widehat{AGF} açısına eşitlenir.

Neticede FA , SK , KR , $RŞ$, $ŞT$ ve TA yaylarının her biri AF yayına eşit olur. $\overline{AF,FS,SK,KR,RŞ,ŞT}$ ve \overline{TA} doğruları çizilir, elde edilen $AFSKRŞT$ şekli kenarları ve merkez açıları eşit bir yedigendir.

Eğer AB daireesinde eşkenar bir dokuzgen gerçeklemek istersek $(LKM$ karesinin alanı)/($CEZD$ karesi alanı) = $S_4/S_1 = 1/9^2$ oluşturulur ve yukarıdaki işlemler tekrarlanarak AB dairesine teğet eşkenar dokuzgen elde edilir.

Sonuç

Bedreddin Muhammed Efendi, eserinin mukaddimesinde bütün açıları üçe, daireleri yediye, yayları altıya böldüğünü iddia etmekte ve zamanına kadar halledilemeyen pek çok geometri problemini çözdüğünü söylemektedir. Bu tür problemler, geometride sadece pergel ve cetvelle çözülemeyen problemler sınıfına girmektedir⁹. Bir problemin cetvel ve pergel ile çözülebilmesi için, aranılan sayısal büyüklüğünün, bilinen değerler cinsinden rasyonel ve kareköklerle ifade edilebilir olması gerekir ve bu yeterlidir.¹⁰ Bu problemin bu şekilde çözülemeyeceği ilk kez 1836'da Wantzel tarafından kanıtlanmıştır. Keza 19. yüzyılın sonlarına doğru, Osmanlı matematikçisi Salih Zeki Bey, konuyu etraflı olarak incelemiştir.¹¹

Bedreddin Muhammed, açıları üç eşit parçaya bölme konusunda referans olarak Arşimed ve Öklid'i vermiştir. Hemen arkasından, birçok geometri problemini bu yolla çözdüğünü iddia etmesi, bizce kendi içinde bir tezat teşkil eder. Çünkü bu çözümün zaten Arşimed'e ait olduğu bilinmektedir. Yaklaşık yüzyıl sonra aynı problem, Mühendishane hocalarından Masdariyecizade Hüseyin Efendi (1825 civarı) tarafından başka çözüm yöntemleri kullanılarak, benzer iddialarla¹² tekrar gündeme getirilmiştir.

Bedreddin Muhammed Efendi'nin risalelerde verdiği yöntemler, karmaşık ifade edilmiş olsa bile temelde doğrudur. Ancak, bu karmaşık ifadeler, konunun anlaşılabilirliğini zorlaştırmıştır. Bedreddin Efendi, bu risalelerinde konuyla ilgili bilgileri özetlemek, meslektaşlarına konunun uygulamaları hakkında bilgi vermek istemiştir ki bu, Osmanlılarda pek rağbet gören bir yaklaşımdır.

⁹ B.V. Kutuzof, *Geometri I*, çeviren, Hüseyin Demir, İstanbul 1963, s. 111.

¹⁰ Julius Petersen, *Geometri Problemleri için Metotlar ve Teoriler*, Çeviren Feyyaz Gürsan, 2. baskı, İstanbul 1943, s. 84

¹¹ Bak. M. Kaçar, A. Bir, M. Kayral, a.g.m.

¹² Bak. A.g. m.

Ek 1

Kitâb Taslîs al-Zâviya va Tasbî' al-Dâ'ira
(Açıyı üçe bölme ve daireyi yediye bölme) risalesi

كتاب تثليث الزاوية وتسبيع الدائرة

لمحمد بدر الدين ابن أسعد الاسلامبولي

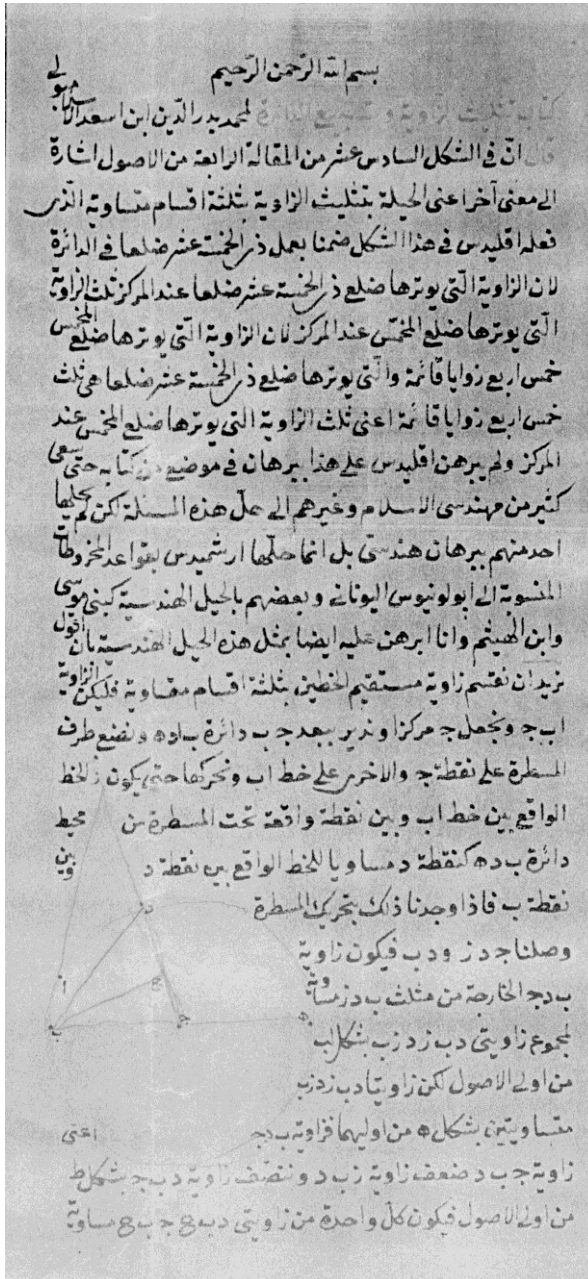
قال إن في الشكل السادس عشر من المقالة الرابعة من الأصول إشارة إلى معنى آخر اعني الحيلة بتثليث الزاوية بثلاثة أقسام متساوية الذي فعله اقليدس في هذا الشكل ضمنا بعمل ذي الخمسة عشر ضلعاً في الدائرة لأن الزاوية التي يوترها ضلع ذي الخمسة عشر ضلعاً عند المركز ثلث الزاوية التي يوترها ضلع الخمس عند المركز لأن الزاوية التي يوترها ضلع الخمس خمس أربع زوايا قائمة والتي يوترها ضلع ذي الخمسة عشر ضلعاً هي ثلث خمس أربع زوايا قائمة اعني ثلث الزاوية التي يوترها ضلع الخمس عند المركز ولم يبرهن اقليدس على هذا يبرهان في موضع من كتابه حتى سعى كثير من مهندسي الإسلام وغيرهم إلى حل هذه المسئلة لكن لم يحلها أحد منهم يبرهان هندسي بل إنما حلها أرشميدس بقواعد المخروطات المنسوبة إلى أبولونيوس اليوناني وبعضهم بالحيل الهندسية ك بني موسى وابن الهيثم وأنا أبرهن عليه أيضاً بمثل هذه الحيل الهندسية بأن أقول نريد أن نقسم زاوية مستقيم الخطين بثلاثة أقسام متساوية فليكن الزاوية (ا ب ج) ونجعل مركزاً وندير بعيد (ج ب) دائرة (ب ا د هـ) ونضع طرف المسطرة على نقطة (ج) والأخرى على خط (ا ب) ونحركها حتى يكون الخط الواقع بين خط (ا ب) وبين نقطة واقعة تحت المسطرة من محيط دائرة (ب د هـ) كنقطة متساويا للخط الواقع بين نقطة (د) وبين نقطة (ب) فإذا وجدنا ذلك بتحريك المسطرة وصلنا (ج د ز) (و د ب) فيكون زاوية (ب د ج) الخارجة من مثلث (ب د ز) مساوية لمجموع زاويتي (د ب ز) (د ز ب) *بشكل لب (اثنان وثلاثون) من اولى الأصول* لكن زاويتنا (د ب ز) (د ز ب) متساويتين بشكل (هـ) من أوليهما فزاوية (ب د ج) زاوية (ج ب د) ضعف زاوية (ز ب د) وننصف زاوية (د ب ج) *بشكل ط (التاسع) من اولى الأصول* فيكون كل واحدة من زاويتي (د ب ج) (ج ب ح) مساوية لزاوية (ز ب د) وهذا العمل إذا كانت الزاوية حادة وأما إذا كانت قائمة أو منفرجة فنصفها *بالشكل التاسع من اولى الأصول* فيحصل زاويتان حادتان ونقسم كل واحد منهما إلى ثلاثة أقسام متساوية بالعمل المذكور فيكون كل اثنين من هذا الأقسام ثلث الزاوية التي أردنا أن نثلاثة وذلك ما أردناه تم لنا أن نسبع الدائرة بمثل هذه الحيل الهندسية فلنتقدم لبيانها بمقدّمات ثلاثة الأولى نريد أن نقسم قوساً بستة أقسام متساوية فليكن القوس (ا ب) وننصفها على (ج) *بالشكل التاسع والعشرين من المقالة الثالثة* ونجد مركزها *بالشكل الرابع والعشرين من المقالة* أيضاً وليكن (د) ونصل (د ج د) (ا د ب) ونقسم كل واحدة من زاويتي (ا د ج) (ب د ج) بثلاثة أقسام متساوية بالعمل المذكور آنفاً ونصل (د هـ) (د ز) (د ح) (د ط) فينقسم قوس (ا ب) بالأقسام المذكور وذلك ما أردناه الثانية نريد أن نقسم زاوية بسبعة أقسام متساوية فليكن (ا ب ج) ونجعل (ج) مركزاً ونريد بعيد (ج ب) دائرة (ب هـ ز) ونخرج (ا ب) من جهة (ب) إلى غير النهاية ونضع طرف المسطرة على نقطة (ج) والأخرى على خط (ا ب) الغير المنتاهي ونحركها حتى يكون إذا جعل النقطة الواقعة تحت المسطرة من خط (ا ب) كنقطة (د) مركزاً وخط (د ح) مساويا لخط (ج ب) وقوس (ح ط) الواقعة نقطة (ح) وبين نقطة واقعة تحت المسطرة كنقطة (ط) من

محيط الدائرة التي رسم على نقطة (د) ويبعد (د ح) سدس قوس واقعة بين نقطة (ب) وبين نقطة واقعة تحت المسطرة من محيط (ب هـ ز) وإذا وجدنا هذا وصلنا (ج هـ) فيكون زاوية (ح د ط) سدس زاوية (ب ج هـ) بالشكل السادس والعشرين من المقالة الثالثة فيكون سبع مجموع زاويتي (ب ج هـ) (ب د هـ) اعني سبع زاوية (ا ب ج) بالشكل الثاني والثلاثين من أولى الأصول وذلك ما أردناه الثالثة نريد أن نقسم نصف دائرة بسبعة أقسام متساوية فليكون نصف دائرة (ا ب ج) ومركزها (د) فلنعمل على (د) من (د ا) زاوية (ا د ب) مثل سبعي زاوية قائمة بالعمل المتقدم وبالشكل الثالث والعشرين من أولى الأصول ونخرج (د ب) إلى المحيط فقوس (ا ب) سبع نصف دائرة لكون زاوية سبع قائمتين وذلك ما أردناه فنقول نريد أن نعمل في دائرة مفروضة مسبعاً متساوي الأضلاع وزوايا فليكن الدائرة (ا ب ج) فنفصل منها قوس (ا ب) مساوياً لسبعي نصف بالمقدمة الثالثة فيكون سبع دائرة (ا ب ج) لكونه سبعي نصف فنصل وتره وهو (ا ب) ونصل كل واحد من اوتار (ب ج) (ج د) (د هـ) (هـ ز) (ز ح) (ح ا) مساوياً لوتر (ا ب) بالشكل الأول من المقالة الرابعة فيكون قسماً متساوية ومساوية لـ (ا ب) بالشكل السابع والعشرين من المقالة الثالثة وكل زاوية من زوايا شكل (ا ب ج) (د هـ) (هـ ز) (ح) وقعت على خمسة من القسي المتساوية فالزاوية أيضاً متساوية بالشكل السادس والعشرين من المقالة الثالثة فالشكل المرسوم في دائرة (ا ب ج) مسبع متساوي الأضلاع والزوايا وذلك ما أردنا أن نعمل.

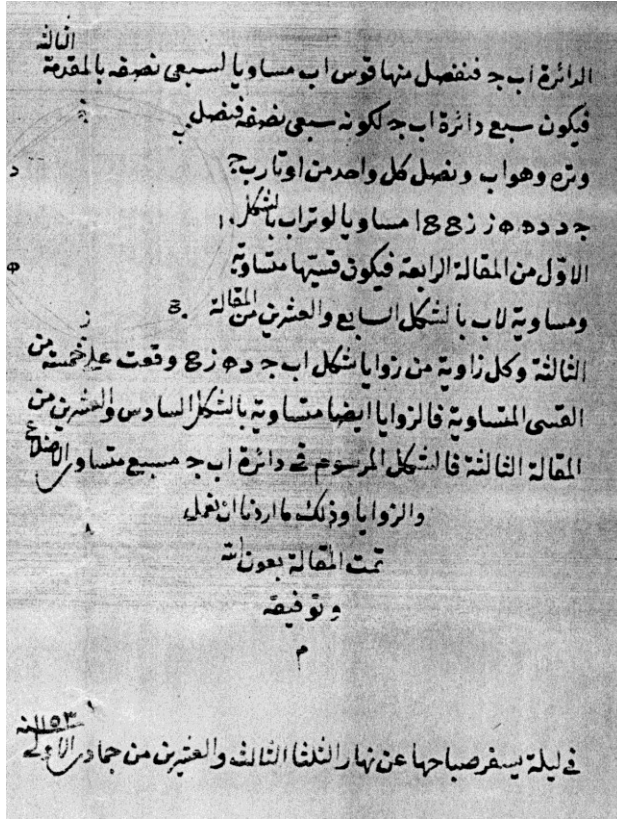
تمت المقالة بعون الله وتوفيقه.

في ليلة يسفر صاحبها عن نهار الثلثا الثالثة والعشرين من جمادى الأولى 1153.

Kitâb Taslîs al-Zâviya va Tasbî' al-Dâ'ira
(Açıyı üçe bölme ve daireyi yediye bölme) risalesinin faksimilesi

زاوية زب د وهذا العمل اذا كانت الزاوية حادة واما اذا كانت قائمة
 او منفرجة فنقسمها بالشكل التاسع من اوله الاصول فيحصل زاوية
 حادتان ونقسم كل واحد منهما الى ثلثة اقسام متساوية بالعمل المذكور
 فيكون كل اثنين من هذا الاقسام ثلث الزاوية التي اردنا ان نثنته ذلك
 ما اردناه ثم لان سبعة الدائرة يمثل هذه الجبل الهندسية فليقدم
 مقدمات ثلثة الاولى زيدان نقسم قوسا بستة اقسام متساوية
 القوس اب ونضربها على ج بالشكل التاسع والعشرين من المقالة الثالثة
 ونجد مركزها بالشكل الرابع والعشرين من المقالة
 ايضا وليكن د ونصل د ج داد ب ونقسم كل
 واحد من زاويتي ا د ج ب د ج بثلثة اقسام
 متساوية بالعمل المذكور آنفا ونصل د ه د ز د ح د ط فينقسم قوس
 اب بالاقسام المذكور وذلك ما اردناه الثانية زيدان نقسم زاوية
 بسعة اقسام متساوية فليكن ا ب ج ونجعل ج مركزا ونزيد بعد
 ج ب دائرة ب ه ز ونخرج ا ب من جهة ب الى غير النهاية ونضع طرف
 المسطرة على نقطة ج والاخر على خط ا ب الغير المتناهي ونحركها
 يكون اذا جعل النقطة الواقعة تحت المسطرة من خط ا ب كنقطة د
 وخط ج د مساويا لخط ج ب وقوس ج ط الواقعة
 بين نقطة ج وبين نقطة د
 المسطرة كنقطة ط من محيط الدائرة التي رسم على نقطة د وبعد د ح
 س قوس واقعة بين نقطة ب وبين نقطة واقعة تحت المسطرة
 من محيط ب ه ز واذا وجدنا هذا وصلنا ج ه د فيكون زاوية ج د ط
 سدس زاوية ب ج ه بالشكل السادس والعشرين من المقالة الثالثة
 فيكون سبع مجموع زاويتي ب ج ه د ه اعني سبع زاوية ا ب ج
 الثانية والثلاثين من اوله الاصول وذلك ما اردناه الثالثة زيدان نقسم
 نصف دائرة بسعة اقسام متساوية فليكن نصفها الدائرة ا ب ج د ه
 وقد عمل على د من د زاوية ا د ب مثل سببي زاوية ا ب ج
 قائمة بالعمل المتقدم وبالشكل الثالث والعشرين من
 الاصول ونخرج د ب الى المحيط فقوس ا ب سبع نصفه الدائرة يكون
 زاوية ا د ب سبع قائمتين وذلك ما اردناه فقول زيد
 انه عمل في دائرة مفرضة مستقيما مساويا لاضلاع والزوايا فليكن

Ek 2

Kitâb 'Amal al-Musabba' ve gayrihu min zavâtî'l-ızlâ' li'l-kasira fi'd-Dâ'ira adlı (Dairede yedigen ve diğer çokgenlerin yapımı) risalesi**كتاب عمل المسبع وغيره من ذوات الاضلاع للكثرة في الدائرة**

لمحمد بدر الدين ابن أسعد الاسلامبولي

نسبة الدائرة إلى الدائرة كنسبة المحيط إلى المحيط مثناة فليكن الدائران (ا ب ج د) ومركزهما (ه و ز) ونصل (ا ه ج ز) فنقول إن نسبة دائرة (ا ب) إلى دائرة (ج د) كنسبة محيط (ا ب) إلى محيط (ج د) مثناة وذلك لأن دائرة (ا ب) مساوية لمثلث قائم الزاوية يكون أحد ضلعية المحيطين بالزاوية القائمة مساويا وبالنصف قطر (ا ه) والآخر لمحيطه فليكن المثلث (ح ط ك) ونفصل من (ح ط) المساوي لـ (أ ه ح ل) مساويا لـ (ج ز) بالثالث من أولى الأصول ونخرج (ل م) موازيا لـ (ط ك) بالحاوي والثلاثين من أولى الأصول فيكون مساويا لمحيط دائرة (ج د) لأن نسبة (ح ط) إلى (ح ل) كنسبة (ط ك) إلى (ل م) بالشكل الرابع من سادسة الأصول وبالأبدال يكون نسبة (ح ط) إلى (ط ك) أعنى نسبة (ا ه) إلى محيط دائرة (ا ب) كنسبة (ح ل) إلى (ل م) بالشكل السادس عشر من خامسة الأصول لكن نسبة (ا ه) إلى محيط دائرة (ا ب) كنسبة (ج ز) إلى محيط دائرة (ج د) وكانت نسبة (ا ه) إلى محيط دائرة (ا ب) كنسبة (ح ل) إلى (ل م) فيالشكل الحادي عشر من خامسة الأصول نسبة (ز ج) إلى محيط دائرة (ج د) كنسبة (ح ل) إلى (ل م) لكن (ز ج) مساو لـ (ح ل) فمحيط دائرة (ج د) مساوية لـ (ل م) بالشكل الرابع عشر من خامسة الأصول فمثلث (ح ل م) مساوية لدائرة (ج د) بالشكل الأول المذكور في رسالة تفسير الدائرة لارشميدس ونسبة مثلث (ح ط ك) المساوي لدائرة (ا ب) إلى مثلث (ح ل م) كنسبة (ط ك) المساوي لمحيط دائرة (ا ب) إلى (ل م) مثناة بالشكل الثامن عشر من سادسة الأصول فنسبة دائرة (ا ب) إلى دائرة (ج د) كنسبة محيط دائرة (ا ب) إلى محيط دائرة (ج د) مثناة وذلك ما أردنا أن نبين

لنا أن نعمل في دائرة مفروضة أي شكل متساوي الاضلاع والزوايا

فليكن الدائرة (ا ب) ونعمل عليه مربع (ج د ه ز) بالسابع من المقالة الرابعة من اقليدس ونفصل من (ج د د ح) على أن يكون سبع (ج د) بالشكل الثاني عشر من سادسة الأصول ونجعل (ز ط) مساويا لـ (د ح) ونصل (ح ط) فيالشكل الأول من المقالة السادسة يكون سطح (ح ز) سبع مربع (ج ز) ونجعل (ك م) مساويا لـ (د ح) ونعمل عليه مربع (ل م) بالسادس والأربعين من أولى الأصول فيكون بالأول من سادسة الأصول سبع سطح (ح ز) ولكون سطح (ح ز) سبع مربع (ج ز) يكون مربع (ل م) سبع سبع مربع (ج ز) ونرسم فيه دائرة (و ن) بالثامن من رابعة الأصول فيكون دائرة (و ن) سبع سبع دائرة (ا ب) بالشكل الثاني من المقالة الثانية عشر من أصول اقليدس محيط دائرة (و ن) سبع محيط دائرة (ا ب) بالشكل المتقدم ونجعل دائرة (ف ش) مساوية لدائرة (و ن) ونجعل نقطة (ف) من محيط منطبقه على نقطة من محيط دائرة (ا ب) ونخرج دائرة (ف ي) على محيط دائرة (ا ب) إلى أن ينطبق نقطة (ف) على نقطة من محيط دائرة (ا ب) مثلا على نقطة (ف) فيكون قوس (ا ف) مساوية لمحيط دائرة (ي ف) لكن محيط دائرة (ي ف) سبع محيط دائرة (ا ب) فقوس (ا ف) سبع محيط دائرة (ا ب)

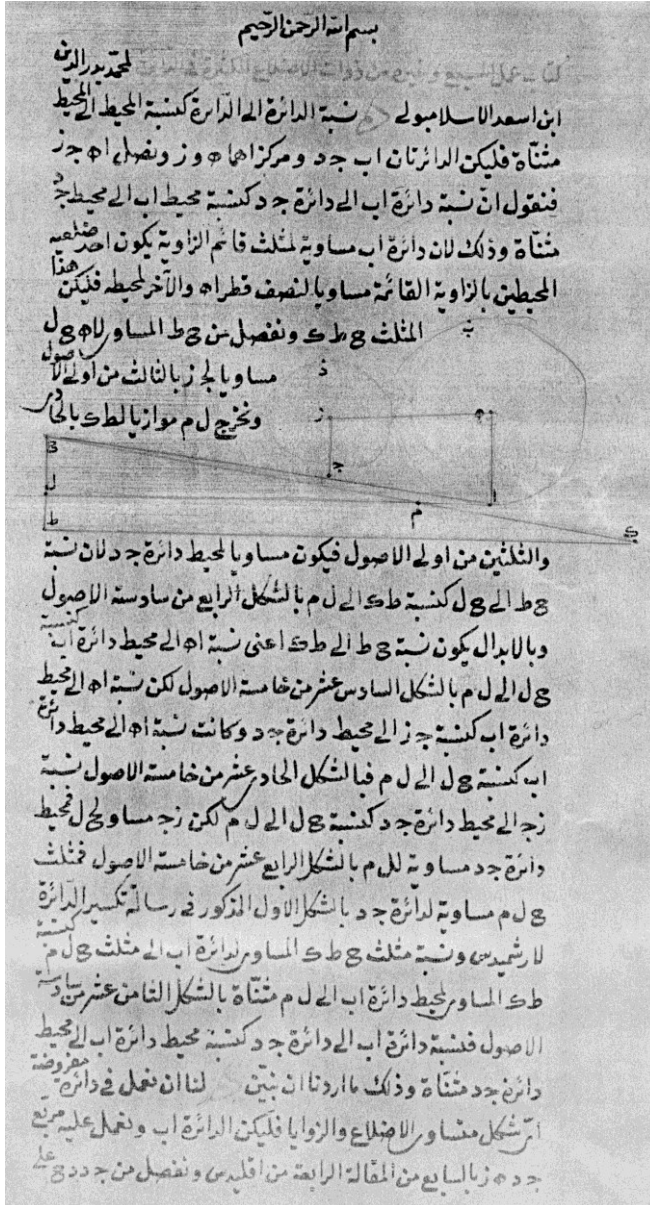
فليكن مركز دائرة (ا ب) نقطة (ع) ونصل (ا ع ع ف) ونجعل كل واحدة من زوايا (ف ع ص) (ص ع ق) (ق ع ر) (ر ع ش) (ش ع ت) مساوية لزاوية (ا ع ف) فيكون كل واحد من قس (ف ص) (ص ق) (ق ر) (ر ش) (ش ت) مساوية لقوس (ا ف) بالشكل الخامس والعشرين من *ثلاثة الأصول* فكل واحد منها سبع محيط دائرة (ا ب) فيبقى قوس (ت أ) مساوية لقوس (ا ف) ونصل (ا ف) (ف ص) (ص ق) (ق ر) (ر ش) (ش ت) (ت أ) فالشكل (ا ف ص ق ر ش ت) سبع متساوي الاضلاع والزوايا وذلك الاضلاع اعني (ا ف) (ف ص) (ص ق) (ق ر) (ر ش) (ش ت) (ت أ) متساوية بالشكل الثامن والعشرين من *ثلاثة الأصول* وكل واحدة من زواياه واقعة على خمسة من القسي المتساوية فالزوايا أيضاً متساوية بالشكل السادس والعشرين من *ثلاثة الأصول* فالشكل مسبع متساوي الاضلاع والزوايا وذلك ما أردنا أن نعمل ما أردنا أن نعمل في دائرة (ا ب) متسعا متساوي الاضلاع ونجعل مربع (ل ك م) تسع تسع مربع (ج د ه ز) بأوجه الذي نعمل به مربع (ل ك م) تسع تسع مربع (ج د ه ز) ونرتب العمل والبرهان بمثل ما مر وهكذا نعمل في دائرة (ا ب) أي الشكل متساوي الاضلاع والزوايا أردنا وهذا هو المطلوب.

تمت الكتاب والحمد لله وحده والصلوة والسلام على من لا نبي بعده.

في ليلة يسفر صاحبها عن نهار الخميس الخامس والعشرين من جمادى الأولى سنة 1153.

*Kitâb 'Amal al-Musabba' ve gayrihu min zavâtî'l-ızlâ' li'l-kasira fi'd-
Dâ'ira adlı (Dairede yedigün ve diğér çokgenlerin yapımı)*

risalesinin faksimilesi

متساو الاضلاع والزوايا اردنا وهذا هو المطلوب تمت الكتاب
والحمد لله وحده والصلوة
والسلام على من
لا ينبي بعده
م

في ليلة تيسر صباحها عن نهار الخميس الخامس والعشرين من جمادى الاولى
سنة ١٠١٠

The treatises on trisecting an angle and dividing a circle into seven equal parts by Bedreddin Muhammed el-Istanbulî

Mustafa Kaçar & Atilla Bir

Problems on trisecting an angle and dividing a circle into seven parts have a significant place in the history of geometry. These problems attracted the attention of Ottoman scientists as well as medieval Islamic mathematicians. Bedreddin el-Istanbulî (18th century) was one of the earliest Ottoman mathematicians who studied these problems.

Bedreddin Muhammed, son of the 18th century Ottoman scholar Yanyalı Esad Efendi, was probably educated by his father. He lived in Istanbul and likely in Cairo. Only three of his mathematical works came down to us. The first one is *Şarh Ba'zı al-Makalat al-Uklidisyya* and was written in Arabic in 1723 (h.1136). The only manuscript is preserved at the Beyazit State Library in Istanbul (Umumi nr. 9787). This work includes a commentary (*Sharh*) on some the problems of Euclidian geometry. His other two works are shorter and kept at the Cairo National Library *Dar al-Kutub*. Their titles are *Kitab Taslîs al-Zâviya be Tasb'i al-Dâ'ira* (trisecting an angle and dividing a circle into seven parts) and *Kitâb 'Amal al-Musabba' ve gayrihu min zavâti'l-izlâ' li'l-kasira fi'd-Dâ'ira* (The inscribing a heptagone and other polygons in a circle).

The methods used by Bedreddin Muhammed in his treatises where he often referred to Archimedes and Euclides, are rather sophisticated but correct.. This complexity sometimes led to difficulties in grasping the text. Bedreddin Muhammed tried to present his studies in an abridged form and aimed to inform his colleagues about their practical applications, an approach highly favoured by the Ottomans.